

PASZTERNÁK MAGYARUL

(AZ ELSŐ MAGYAR PASZTERNÁK-KÖTET MARGÓJÁRA)

Gömöri György

1.

Miért éppen Paszternákból fordítottam másodmagammal egy vékony kötetre valót? (A könyv egy washingtoni magyar kiadónál jelent meg, ez év májusában, társfordítóm Sulyok Vince volt.) Több okom is volt rá — hadd soroljak fel mindjárt néhányat a kézenfekvőbbek közül. Paszternákról még Magyarországon hallottam, hogy olvasásra-fordításra érdemes költő, láttam is verseit eredetiben; később abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a Zsivágó-ciklust még a „Doktor Zsivágó” angol nyelvű kiadása előtt oroszul olvashattam; megragadtak ezek a versek, megmagyarításukat személyes kihívásnak és feladatnak éreztem, s hogy végül egy egészen egyszerű érvet is felhozzak: Paszternák lírája nem volt hozzáférhető magyarul. Most — eléggé megkésve! — az egyik pesti irodalmi lap közölt egy cikket, amely rámutat erre az elég súlyos mulasztásra. Ti. már Moszkvában is ki lehet adni Paszternákat. Rokonszenvesebb lett volna, ha Pesten (mint ahogy ez Varsóban megtörtént) Moszkva előtt szánják rá magukat egy Paszternák-kötet kiadására.

Öt-hat év kötelező orosztanulása után sem beszélek jól oroszul. De olvasni olvasok, s verset, irodalmi szöveget (némi szótározással) élvezni is tudok. Paszternákhoz azonban kevés a felületes orosz tudás; az embernek bele kell élnie magát a szövegbe, közösséget kell vállalnia a verssel. Fennhangon kell olvasnia a verset, háromszor-négyszer, de akár tízszer is. De még miután átítatta a vers zenéje, felfogta és követni tudta gondolatmenetét, még akkor is található olyan célzást, amit csak született orosz tud megfejteni. Vagy még az se: a szót többféleképpen lehet értelmezni. Ilyenkor csak az intuíció segít.

Oxford nélkül sohasem fordítottam volna Paszternákot. Oxford, meglehet, évtizedek múltán úgy vonul be az irodalomtörténetbe, mint a nyugati Paszternák-kultusz bölcsője. Itt élt ugyanis Borisz Paszternáknak még a húszas években külföldre vándorolt családja, ma is itt él a költő nővére, Lydia Slater-Pasternak, aki maga is testvére angol fordítói közé tartozik. Oxfordban él — a St. Antony's kollégiumban tudományos kutató — Max Hayward, aki Manya Harrarival együtt angolra ültette át a *Doktor Zsivágót*; ugyancsak itt tanít Katkov történészprofesszor, Paszternák költészetének érzékeny kommentátora és kitűnő ismerője; az oxfordi egyetemi kiadó adta ki Isiah Berlin előszavával Henry Kamen Paszternák-versfordításait, amelyek annyi vitára adtak alkalmat. (Egyébként újabb és újabb Paszternák-átköltések-verziók és fordítások, jelennek meg angolul: Robert Lowell és Eugene Kaydan után most Donald Davie jelentetett meg egy terjedelmes kommentárral ellátott kötetet *Zsivágó-versek* címmel.) A felsorolt nevekkel csupán az érdeklődők és szakértők számát akartam érzékeltetni — az oxfordi kör ösztönző hatása nélkül aligha mertem volna ekkora fába vágni a fejszém.

Összesen tizenhat verset fordítottam, Sulyok Vince barátom, aki az oslói egyetemi könyvtárban dolgozik, tizennégyet — kijött a harminc. Csak tizenhatot? Csak. Volt olyan verse, amin kerekén két évig dolgoztam. Nem bántam meg: volt min dolgozni. Más költőkkel, pl. Jevtusenkövával gyakran úgy van az ember, hogy szinte ki kell „vattázni” a fordítást, mert rengeteg benne (az eredetiben) a felesleges szó, sőt sor. Paszternákkal éppen fordítva volt — tartalmi gazdagságát egyszerűen kellett közvetítenem nyelvi virtuózításával. De még a szerencsés közvetítés is gyakran kizárta a teljes visszaadás lehetőségét. Itt van a „Nagyhéten” első versszaka, ilyen rímképlettel: ABAAAAB. Kénytelen voltam a rímképletet megváltoztatni, hogy a szöveg értelmét megközelíthessem, úgy éreztem, nincs más megoldás.

2.

Paszternák háború utáni verseinek a zömét csak akkor lehet igazán megérteni, a költő helyzetét átérezni, ha tudjuk, milyen verseket írt Paszternák a háború előtt, s hogyan vészelte át a sztalini „tisztogatás” éveit. (Milyen lehet egy ember lelkiállapota, akinek sorról sorra tartóztatják le a barátait, költőtársait, s hogyan érezheti magát Cvetájeva öngyilkossága után, amikor köztudomású, hogy Cvetájeva a többi közt Paszternák rábeszélésére tért haza — Párizsból?) A magam részéről elfogadhatónak érzem Victor Frank tézisének, amely szerint Paszternák 1940—41 táján súlyos lelki válságon esett át, s ebből a válságból megnövekedett hittel és alázattal került ki. Úgy érezte, felismerte feladatát. Tanúságtételre készült; nem politikai manifesztónak — személyes vallomásnak szánta a *Zsivágót* és a hozzája csatolt verseket. Angol kritikusok tűnődnek róla: hogyan olvassuk őket, mint Borisz Paszternák, vagy mint a regényhős Jurij Zsivágó verseit? Problémájuk álprobléma, hisz a huszonöt „Zsivágó-vers” szerzője nyilvánvalóan Paszternák, de egy szerepjátszó, egy Zsivágó nevű orvos „persona”-jában,

ha úgy tetszik, maszkjában megnyilatkozó Paszternák. Vagyis ha nem a regénnyel együtt írja, másképp, jobban vagy rosszabbul, nem tudhatni, de másképp írta volna meg őket. Azt hiszem, a versek a regény olvasása nélkül is élvezhetőek, de vannak köztük olyanok, amelyeknek hangulata nem lenne teljes, ha nem ismernénk (a regényből) Lara és Jurij szerelmét.

Az idős Paszternák másik versciklusa (mi Sulyokkal csak ebből a két ciklusból válogattunk), a „Mídon kiderül az ég”, inkább tekinthető a harmincas években írt „természetimádó” versek folytatásának, mintsem gyökeres fordulatnak a „Nővérem, élet” szerzőjének költészetében. Jó idő, rossz idő, tavasz, nyár, ősz, tél, zápor, fagy, napocska, olvadás: számlálhatná össze kajánul a modernebb témákra áhítózó olvasó e versek díszleteit. Mert Paszternák nem az időről ír elsősorban; legaiább annyira az emberről. Természete antropomorfi, ha nem történelmet-formázó. Az „Aranyos ősz” langyos levegője, mint valamely „ancien régime”-é, a „Vihar után” kedvező időváltozása a Sztalin halálát követő politikai változásokra utal. És megfogalmazódik ezekben a versekben a paszternáki helytállás filozófiája is; az „Éj”-ben a költőt, a művészt a pilótához hasonlítja, aki gépében egymaga virraszt az aivó világ fölött,

„s úgy néz fel a bolygóra,
mintha a teljes ég
személyes gondja volna...”

A vers utolsó soraiban Paszternák drámai erővel foglalja össze a költő dilemmáját, ami helyzetéből és hivatásából adódik: „az örök-idők (örökkévalóság) túsza / s az idő foglya vagy.” Ő az örökkévalóság mellett próbált tanúságot tenni az időben, az idő gondatlan kihasználói, megnyergelői ellenére.

3.

Általában igyekeztem szöveghű maradni, ettől csak egy esetben tértem el. A „Hamlet” utolsó sora orosz eredetiben így hangzik:

„Zsizny prozsity — nye polje perejtyi.”

Az idézett sor orosz közmondás, ami annyit tesz: az életet élni nem annyi, mint egy mezőn áthaladni. Illyés Gyula a *Nagyvilágban* közzétett fordításában ez a sor így hangzik: „az élet nem lakodalmas út.” Igen, de ez a megoldás inkább a népi bölcsességet hangsúlyozza ki a közmondásból, s nem Paszternák egyéni mondanivalóját, amit közmondás-formában fejezett ki, hogy tudniillik az élet nemcsak tele van buktatókkal, de ezeket gyakran nem szabad kikerülnünk: áldozatokat, keserves döntéseket kell hoznunk magasabb értékek érdekében. Az én verzióm: „Élni, — nem leélni kell az életet” ezt a szemléletet próbálja érzékeltetni.

Paszternák rímei a tüneményestől a szándékosan félszegig terjednek, mondjuk, Tóth Árpádtól Illyésig. A „félszeg” itt fél-rímként ért-

hető, legalábbis a magyar fül annak hallja. Idézzük a „Téli éjjel” (*Zimnyaja nócs*) néhány rímét: „*strelj — gorjela*” vagy „*ná pol — kápal*”. Meg lehetett volna oldani persze ezeket a magyarban teljes rímmel, én mégis jobbnak találtam az orosz félrimeknek, furcsa asszónáncoknak megfelelő „üvegét — égett” illetve „koppant — csöppent” megoldásokat. Az utóbbi rímpár teljes versszakban így hangzik:

„És hirtelen két cipőcske
padlóra koppant
és a méceses viaszkönyve
ruhára csöppent.”

A problémák — s ezt most nem mentségeképpen mondom — néha szinte megoldhatatlan probléma elé állítják a fordítót. Vegyük például a „Nagyhéten” negyedik versszakát:

„*I szo Sztrasztnovo csetvjergá
Vploty áo Sztrasztnoj szubbóti
Vadá buravit beregá
I vjót vadavaróti.*”

Fonebikusan próbálom visszaadni a szöveget, ezért „vadá” a „voda”. Az utolsó két sor csupa vé és bé betű; hogy az ördögbe lehet ennyi alliterációt belezsúfolni a magyar sorokba, ha még ráadásul a rímeket is meg akarjuk tartani? Bajosan. Az örvénylő vizet ezekkel a gyarlóbb és körülményesebb magyar sorokkal igyekeztem érzékeltetni, illetve átmenteni:

„partot törnek a vizek és
a tenger felörvénylik.”

— ahol az „r” betűk halmozása kelt (ha kelt) az olvasóban az orosz hallgatóéhoz hasonló élményt.

Befejezésül még annyit: Paszternák élete végén teljesen elfordult az izmusoktól (lásd „Önéletrajzi esszé”-jét). Egyszerűsége, s ugyanakkor a hagyományos formák kifinomítására törekedett. Emiat kései verseinek formanyelve sokak számára túlhaladottnak, maradinak tűnhet. Ez részben forma és tartalom kérdése; nem hiszem, hogy mondjuk a benni szabadvers alkalmasabb lenne a paszternáki mondandó kifejezésére, mint a négysoros, keresztrímes versszak. Másrészt meg ízlés dolga. Azért, mert valaki hagyományos formákat használ, lehet még kitűnő költő: Szabó Lőrinc a szonettben, Radnóti Miklós az eklogában alkotott jót és korszerűt. Paszternákot rímtelenül fordítani tehát lehet, de nem ildomos; s éppen ezért elkerülendő. Reméljük, hogy a legtöbben a tradicionális formanyelv koturnusában is értékelni tudják az orosz ezüstkorból indult, a vaskort túlélő és az atomkorban kiteljesedő érzékeny lírikus, Borisz Paszternák érett költészetét.